

УДК 114:172

Н.В. Шакун, к.філос.н., доцент

ФЕНОМЕН КОМУНІКАЦІЇ ЯК СПІВ-БУТТЯ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розглядається комунікація як одна з онтологічних форм дійсного людського буття та підстава взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів. З'ясована специфіка осягнення змісту, природи і властивостей людського спів-буття у вітчизняному соціально-філософському дискурсі. Обґрунтовується думка про те, що в українській філософії запорукою конструктивної людської взаємодії у світі визнається гармонійне поєднання індивідуального і суспільного, що знаходить вияв в розробці ідеї «грумади».

Ключові слова: комунікація, спів-буття, індивідуальне існування, суспільне буття, група.

Н.В. Шакун, к.філос.н., доцент

ФЕНОМЕН КОММУНИКАЦИИ КАК СО-БЫТИЯ В УКРАИНСКОМ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению коммуникации как одной из онтологических форм действительного человеческого бытия и основания взаимодействия личностей, социальных групп, наций и этносов. Выявлена специфика осмысления содержания, природы и свойств человеческого со-бытия в отечественном социально-философском дискурсе. Обоснована мысль о том, что в украинской философии залогом конструктивного человеческого взаимодействия в мире признается гармоничное сочетание индивидуального и общественного, что проявляется в разработке идеи «сообщества».

Ключевые слова: коммуникация, со-бытие, индивидуальное существование, общественное бытие, сообщество.

N.V. Shakun, Ph. D., Associate Professor

THE COMMUNICATION PHENOMENON AS CO-EXISTENCE IN UKRAINIAN SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DISCURSE

Abstract. The article is devoted to the communication as one of the ontological forms of actual human existence and the foundation of interaction of personalities, social groups, nations and ethnos. The specificity of contents consideration has been found out, as well as the nature and the qualities of human co-existence in the domestic social and philosophical discourse. There has been justified the idea of the fact that in Ukrainian Philosophy the essential condition of constructive human inter-

action in the world is considered to be the harmonic combination of individual and social that finds its development in the idea of "community"

Keywords: *communication, co-existence, individual existence, social being, community.*

Актуальність теми дослідження. Початок XXI століття характеризується підвищенням інтересу до аналізу трансформацій соціальної сфери існування індивіда, що викликано потребами науково-теоретичного і соціально-практичного характеру та пов'язано з пошуком світоглядно-філософських підходів до осягнення сучасного суспільного життя.

Постановка проблеми. Назріла гостра потреба в теоретико-методологічному аналізі складного процесу становлення нових форм соціальної взаємодії та явищ, які його супроводжують – фрагментації, децентрації, кризи ідентичності, ціннісної розпорошеності. Це актуалізує дослідження феномену комунікації, викликає потребу систематизації основних підходів вивчення її сутності, що дозволить проаналізувати комунікацію як парадигму співбуття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницька увага до феномену комунікації не є замалою. Філологи, соціологи, психологи, фахівці з психо- і соціолінгвістики, державного управління все частіше звертаються до проблеми комунікації, аналізуючи її в різних контекстах.

Зокрема, соціальні комунікації як вид соціальної інженерії і суспільної взаємодії є предметом дослідження В.Різуна; міжкультурній комунікації присвячені праці В.Зінченка, В.Зусмана, З.Кірнозе; проблема сутності та функцій комунікації в системі державного управління розглядається Є.Драчовим; комунікація в органах влади проаналізована в роботах В.Мазура; соціально-комунікаційні технології в політиці докладно висвітлені в публікаціях Л.Климанської, С.Денисюка; соціально-психологічні аспекти комунікації в соціальній роботі дослідила А.Кунцевська; комунікацію у педагогічному контексті розглядають О.Жирун, І.Когут та ін.

Філософія також приділяє значну увагу вивченню і поясненню проблем комунікації. Зокрема, плідні спроби осягнути філософські підстави феномену людської комунікації в різні часи здійснили такі західноєвропейські мислителі, як Аристотель, І.Кант, С.К'єркеґор, С.Франк, М.Бубер, Г.Марсель, М.Гайдеґґер, М.Бахтін, О.- фон Больнов, Е.Левінас та інші.

Систематичне звернення до підстав людської взаємодії в суспільстві у вітчизняній філософській традиції, пов'язане з радикальним переглядом одномірного осмислення людини – як носія свідомості чи суспільних відносин – започатковується внаслідок антропологічного повороту в 60-х роках XX ст. Саме тоді зусиллями вітчизняних вчених – В.Шинкарука, І.Бичка, С.Кримського, М.Поповича, В.Нічик, Г.Горак, В.Горського – на передній план філософування виходять проблеми людської екзистенції, способи включення людини в соціальну сферу.

Філософський вимір проблеми комунікативних засад людського співбуття активно досліджується в роботах сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників – Т.Біленко, Т. Булавіної, А.Єрмоленка, М.Кагана, Л.Ситниченко.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Разом з тим, слід підкреслити, що при наявності значної кількості праць, присвячених аналізу ідей сучасної західноєвропейської комунікативної філософії, комунікація як співбуття в контексті вітчизняного соціально-філософського дискурсу досліджена недостатньо.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розкритті специфіки досягнення змісту, природи і властивостей людського співбуття у вітчизняному історико-філософському дискурсі. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: уточнити сутність категорії «комунікація» в сучасному вітчизняному соціально-філософському дискурсі; на основі аналізу вітчизняної соціально-філософської традиції з'ясувати особливості становлення перших спроб наукового обґрунтування сутності комунікації як онтологічної форми людського буття. Реалізація мети та виконання дослідницьких завдань пов'язується з використанням нелінійних інтерпретацій суспільних перетворень, вихідним пунктом яких є апеляція не до способу матеріального виробництва, а до тих енергетико-інформаційних процесів, які забезпечують міжлюдське спілкування (мови, освіти, культури тощо).

Виклад основного матеріалу. Процес трансформації сучасного українського соціуму та зміна культурно-історичних умов буття загострює питання сучасного становища людини, актуалізує фундаментальні виміри її світу. Теперішня артикуляція вищезгаданих питань також зумовлена неабияким ускладненням, потребою гармонізації відносин людина-людина, людина-суспільство, суспільство-природа для подолання загроз техногенної цивілізації. Планетарне суспільство нині перетворюється на надскладну систему, сегменти якої (національні суспільства, соціально-групові, економічні структури тощо), перебувають у різноманітних формах взаємодії. Внаслідок цього безладдя як аспект буття суспільства, несе загрозу його існуванню. Ускладнення структури соціального і культурного простору, трансформація цінностей і моральних ідеалів індивідуальної та колективної свідомості спонукає до пошуків відповідей на питання про основні принципи спів-буття індивідів та основи цілісності людської спільноти.

Перш за все доцільно, очевидно, зауважити, що стрижнем проблеми комунікації як співбуття людей виступають відношення «Я та Інший», «індивідуальне-соціальне». Проте проблема ця багатогранна, адже включає в себе різні аспекти людського буття у соціумі. Від свого народження людина, наділена природно-унікальним, одразу вступає у взаємодію із соціальним. Вона занурюється у соціальне існування, адже, як істота суспільна, належить до певної національної спільноти, історико-культурного (сімейного, мовного, освітнього тощо) середовища. Соціальний вимір людської екзистенції включає в себе також і способи соціального (соціокультурного) буття. Йдеться про освіту, як спосіб самовдосконалення та самореалізації людини, а також культуру, як форму долучення до суспільних надбань спільноти в якій зростає людина.

На думку сучасних вітчизняних філософів фундаментальну основу людського буття складають міжіндивідуальні стосунки та комунікативна сфера, внаслідок чого людське буття не може бути нічим іншим, як спів-буттям людей [1, 225–242]. Для означення людської взаємодії в суспільствознавстві вживаються різні

терміни. Зокрема, поширеним є термін «соціальне» (від лат. *socialis* – товариський, громадський), який, у широкому розумінні, означає все те, що пов'язане з життям і стосунками людей у суспільстві, виникає внаслідок взаємодії індивідів і груп як між собою, так і з утворюваним у цій взаємодії цілим, спільним, загальним (група, нація, етнос). Тобто «соціальне» – це те, що характеризує сумісне існування людей, є відмінним від їх природної, фізіологічної основи. Водночас в процесі конструктивної людської взаємодії твориться надіндивідуальна реальність для позначення якої наукова спільнота вживає термін «комунікація».

Сучасна довідкова та навчальна література репрезентує надзвичайно різноманітні дефініції поняття комунікації. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зустрічаємо визначення комунікації як 1) шляхи сполучення, засоби зв'язку, 2) обмін інформацією, спілкування. [2, 562]. По-суті, в першому випадку комунікація змістовно ототожнюється з технічними засобами зв'язку (телефонними пристроями, телетайпами, факсами тощо). Зазначений підхід, який на сьогодні залишається досить поширеним, на наш погляд, в силу своєї односторонності, заважає, іноді суттєво, адекватному тлумаченню комунікації як стану соціального буття.

Щодо співвідношення понять «спілкування» і «комунікація», то в науковій літературі немає одностайності: Так, словник іншомовних слів тлумачить комунікацію як «спілкування, що характеризується передачею інформації від однієї людини до іншої [3, 101]. Ототожнення цих понять зустрічаємо і в працях психологів (Л. Виготський, О. Леонтьєв), які розглядають людське спілкування як умову діяльності або її окремий вид.

Водночас, з позицій сучасної соціальної філософії комунікація розглядається значно ширше – як соціальний процес спів-буття, співтворення соціокультурного простору, навіть як «відносини між людьми»[4]. В такому розумінні комунікація – це стан людського буття, соціальний світ людського існування (Г.Ласвелл, Р.Якобсон). Загалом, аналіз комунікації в широкому соціокультурному контексті властивий комунікативній практичній філософії (Апель, Ю.Габермас, В.Гьосле, Д.Бьолер, В.Кульман, П.Ульріх та ін). Співзвучними цій тенденції виявляються й погляди вітчизняного філософа Н. Хамітова, який визначає комунікацію у широкому сенсі як термін, «що окреслює людську взаємодію у світі. В сучасній філософії використовується передусім як ознака конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів, яка розгортається на основі толерантності й порозуміння»[5].

Послуговуючись надалі даним визначенням, спробуємо з'ясувати специфіку інтерпретації змісту, природи і властивостей людського спів-буття у вітчизняному соціально-філософському дискурсі.

Першочергово зауважимо, що специфіка української соціально-філософської думки розкривається крізь призму основних ментальних принципів, які складають її культурно-національну основу. До таких засадничих принципів відносимо екзистенційність, антропоцентризм, етноцентризм, автохтонність. Використання їх теоретико-методологічного, світоглядного потенціалу дозволить ґрунтовніше осмислити підстави співбуття, досягнути людську взаємодію та зрозуміти специфіку української спільноти (громади).

Перші спроби осягнення онтологічних форм дійсного людського буття та підстав взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів зустрічаємо ще в києворуській світоглядно-філософській традиції. Насамперед це виявилось в тому, що вихідною ознакою інтерпретації людини в добу Київської Русі давньоруські мислителі визнавали «словесність», мову, яку вважали основою власної культури і співбуття індивідів у спільноті та спільноти серед інших народів світу.

На думку вітчизняних філософів-книжників, співбуття можливе як взаємний обмін, внаслідок якого відбувається взаємне збагачення думками, знаннями, почуттями. Ключовою властивістю людини при цьому поставала «словесність», яка є не просто її функціональною здібністю, а дозволяє «одухотворювати» буття. «Без слів, – переконані давньоруські любомудри – ми б жили як тварини («животноє») мізерні, безпритульно мандруючи» [6, 225]. Це означає, що творення смислів можливе лише в результаті взаємодії «Я» та «Іншого», коли розуміння самого себе приходить через розуміння іншого. З погляду книжників, комунікація, як буття-разом, якраз і забезпечує єдність спільноти, оскільки творить «нерозлучність душ».

Відомий дослідник української філософії В.Шевченко стверджує, що значна увага до питань мови, творення тексту, читання свідчить про пріоритетність в українській філософії часів Київської Русі не проблеми співвідношення раціонального та ірраціонального, властивих західноєвропейській філософії, а питань герменевтики. Йдеться про появу в києворуську добу специфічної герменевтики, в якій «слово ... дискутує із смислом, смисл і слово ведуть діалог із своїми логічними підставами (тобто із вихідними положеннями), а логічні підстави, мислення і мовлення разом взяті «розмовляють» із означеними і неозначеними предметами, оглядаючись при цьому на правила граматики, логіки та зв'язки предметів [7, 126]. Дотримання цих правил і забезпечує порозуміння і духовну злагоду між людьми, слугує онтологічною підставою дійсного співбуття. При цьому мова виступає не просто засобом спілкування між індивідами, а забезпечує існування спільноти, яка, в свою чергу, тлумачиться як надбіологічна реальність, духовна спорідненість.

Діалог «Я» і «Іншого» стає помітною темою соціально-філософських досліджень П.Куліша О.Потебні, проте наближення до цієї проблематики зустрічаємо у вітчизняній думці XVI ст. Проблема екзистенційної єдності і буття-разом набула нового звучання в умовах визвольних змагань України XVI – XVIII ст. Втрата власної державності актуалізувала проблему збереження ідентичності українського народу, спонукала вітчизняних мислителів до осмислення форм співбуття та взаємообумовленості буття людей у спільноті.

Тлумачення питань соціальної взаємодії як форми соціальних зв'язків, що реалізуються в обміні діяльністю, здібностями, уміннями, в Україні мало свою специфіку. Не в останню чергу ця специфіка була зумовлена особливостями вирішення в українській філософії питання про природу людини. Зокрема, західноєвропейська філософія (П.Гольбах, Д.Дідро та ін.) акцентувала «механізм» членів людського організму (тіла), який з часом був перенесений на все суспільне життя. В українській же думці при поясненні природи людини, на перший виходила не взаємодія органів тіла, а урівноваженість «першоелементів»

тіла – землі, води, повітря і вогню. Це означає, що , природа людини розглядалась цілісно, як спосіб існування людського роду. При цьому визначальною ознакою людини все-таки вважалась не тілесність, матеріальність, а наявність душі. Однак і тіло, і дух сприймалися українськими філософами як невід'ємні аспекти буття людини. Разом з тим, в українській класичній філософії людина розглядалась як істота природна, так і громадська.

«Громадськість» людини проявляється через її долучення до соціального світу, культури, мови. Зокрема, значну увагу питанням мовознавства приділяє Лаврентій Зизаній, який називає граматику «ключем», який «отворює всім ум» [8, 512]. Таким чином, мислитель підкреслює важливість мовознавства як методу освоєння світу та способу відтворення національної культури. На думку Лаврентія Зизанія та інших вітчизняних філософів ренесансно-реформаційної доби, людина, як істота «словесна» творить унікальний соціокультурний, символічний світ. Яскравим виразником таких поглядів був і Г.Сковорода, який розглядає «великий світ» як реальність, що являє собою гармонійну взаємодію трьох світів – макрокосму, мікрокосму, та символічного світу. Тобто світу, як олюдненої реальності, і символічного світу, який є виразом як «великого», так і «обительного» світів.

Як бачимо, рух до комунікативної філософії в українській соціальній філософії розпочинається із тлумачення людини як «словесної» істоти, через аналіз проблем мовлення та мови і ствердження принципу мовоцентризму. Вже сам факт визнання людини істотою розмовляючою та «бесідуючою» із іншими людьми означав також визнання її громадською, соціальною (належною до певних соціальних груп, станів, інституцій) істотою. Беззаперечне визнання українськими філософами суспільно-родової сутності людини передбачало розуміння спільноти як надбіологічної системи взаємодій, завдяки якій люди долають власну одиничність. Отож, ключовою рисою соціального буття українські мислителі визнають культурний обмін, взаємопорозуміння людей, інтеграцію Я та Іншого.

Слід відзначити, що одночасно із визначенням людини як розмовляючої та мислячої істоти, що формулюється у межах філософської думки Київської Русі і надалі стає специфічною рисою української філософії, увагу українських мислителів привертає також проблема співвідношення індивідуального і соціального. Традиційний спосіб існування української людини, індивідуальний характер її хліборобської праці сформував такі риси вдачі українця, як самостійність, ініціативність, незалежність у судженнях і прийнятті рішення, відповідальність за свої дії. Водночас індивідуалізм передбачає, що цінність індивіда не нівелює важливості суспільного життя, проте й повністю виключає підпорядкування індивіда загалу. На цю рису українського характеру звертає увагу М.Костомаров, який в своїй роботі «Дві руські народності» акцентував домінування в українців індивідуального, а в росіян – общинного начала. Прикметно, що вчений вбачав у обмеженому індивідуалізмі українців причину «розкладу громадянських зв'язків» [9, 321] і підкреслював потребу людини бути причетною до спільноти (громади).

Неможливість протиставлення «індивідуального – соціального» підкреслював П.Куліш. Філософ здійснив ґрунтовний аналіз «природної людини» і дійшов до

висновку, що під нею слід розуміти, перш за все, біологічного індивіда, наділеного певною сукупністю вроджених здібностей. Ці здібності, на його думку, мають спадковий характер, тобто передаються від батьків до дітей. Адже тільки тоді, коли «ми продовжуємо рід наших предків не лише у фізичному відношенні: ми відтворюємо водночас і їх моральні властивості» [10, 204]. Причому спадковість для П.Куліша не є онтологічною підставою людської спільноти. Спадковість для нього, насамперед, є підтвердження обов'язковості включення людини, як біологічного виду, в процес комунікації, засвоєння форм національно-культурного існування. Важливим елементом ефективної комунікації філософ вважає передачу різноманітної інформації тими, хто нею володіє, тим, хто її повинен отримати, та сумісне творення нової інформації.

З другої половини XIX ст. зростає увага вітчизняних мислителів до питань мови, яку починають тлумачити не лише як інструмент добування знання, пізнання істини та спілкування, а, в першу чергу, як універсальний засіб самопізнання й самотворення спільноти, народу. Мова, але не сама по собі, а її зв'язки з психічним життям, соціальними умовами буття людини і спільноти стають предметом зацікавлення О.Потебні, К.Ушинського, С.Русової.

Окрім аналізу мови, як основи власної культури і співбуття індивідів у спільноті, соціально-філософські дослідження конструктивної взаємодії індивідів представлені вивченням широкого спектру проблем: від аналізу взаємовідносин людини та суспільства до спроби узгодження соціального та індивідуального. Праці М.Драгоманова, І.Франка, С.Дністрянського та інших українських мислителів презентують той масив соціально-філософських ідей, в якому простежуються світоглядні перспективи теми громади як найдосконалішої, найкраще впорядкованої форми суспільності. При цьому онтологічною підставою громади визнається не буттєва залежність людей, а поліцентрична взаємодія індивідуальних світів, яка утворюється в результаті культуротворення.

Висновки. Таким чином, починаючи з XIX ст., у вітчизняній соціально-філософській думці обґрунтовується ідея про те, що підставою ефективної людської взаємодії є впорядкування хаосу індивідуальних людських взаємодій, узгодження індивідуального й соціального начал. Безладдя людського існування впорядковується шляхом утворення громади, як форми співбуття людей, що забезпечує реалізацію індивідуальних і колективних потреб індивідів, створює умови для їх порозуміння.

Чи не найголовнішим завданням сучасного реформування України є налагодження ефективної взаємодії та оптимізації соціальних відносин між різними учасниками соціального процесу. Реалізація цих завдань потребує подальшої розробки стратегій конструктивної взаємодії особистостей, соціальних груп, націй та етносів, а тому неможлива без урахування специфіки вітчизняних соціально-філософських ідей та практичної мудрості, звернення до світоглядних традицій власного народу. Від ефективності теоретичних моделей діалогічних та полілогічних соціальних взаємодій залежить практична дієвість проектів соціального життя і діяльності, а також налагодження суспільного діалогу на основі толерантності й порозуміння.

Література

1. Андрос Є. І. Комунікативна природа людського буття // Філософія: світ людини. Курс лекцій: навч. посібник / В. Г. Табачковський, Є. І. Андрос, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. [Текст]. – К. : Либідь. – 2003. – С. 225–242.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с., 562.
3. Пустовіт Л. О. Словник іншомовних слів / Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сjuta, Т. В. Цимбалюк. – К.: “Довіра” УНВЦ «Рідна мова», 2000. – с. 101.
4. Жюліа Д. Философский словарь / Жюліа Дидье / [Н. В. Андреева (пер. на рус.яз)]. – М.: Международные отношения, 2000. – 539 с.
5. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.
6. Ізборник Святослава 1073 года. Факсим. изд.. –М.: Книга, 1983.
7. Шевченко В. І. Українська філософія в системі українознавства: Теорем.-метод. Комент. до курсу філос. у вищ. навч. зал. /В. І. Шевченко. – К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2008. – 240 с.
8. Зизаній Л. Епіграма на граматику / Л. Зизаній. // Українська література XIV – XVI ст.. – К.: Наук. думка, 1988.
9. Костомаров М. І. Дві руські народності / М. І. Костомаров. // Історія філософії України. Хрестоматія: навч. посіб. / Упоряд. М. Тарасенко, М. Русин, А. Бичко та ін. – К.: Либідь, 1993. – с. 317–321., С. 321
10. Кулиш П. Історія возсоединенія Руси. – СПб.: Общественная польза, 1874. – Т. 1. – 363 с.